

A mindennapok esztétikája és az esztétika mindennapjai Dessewffy József életében

Vaderna Gábor: Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében.

Ráció Kiadó, Budapest, 2013. 456 oldal.

Dessewffy József nevééről az olvasónak Weöres Sándor *Psyché* című műve juthat talán először az eszébe, amely egy 19. századi elképzelt költőnő beszédmódját imitálva, Kazinczy Ferenc és Wesselényi Miklós társaságában jeleníti meg a gróft. Gondolhat rá úgy is, mint Dessewffy Aurél édesapjára, a *Hitel*-vita résztvevőjére, Széchenyi István ellenfelére, a reformkori konzervatívok vezérére, vagy ha másként nem, mint arra a személyre, akiről egy utca van elnevezve a Bajcsy-Zsilinszky út és a Teréz körút között. Akármelyik asszociációs mezőn indul is el az olvasó, hamarosan a történelem nagyelbeszéléseinek sodrásában fogja magát találni, ahol Dessewffy figurájának funkciója csupán Széchenyi, Kazinczy és a többi főszereplő fontosságának kidomborítása. Vaderna Gábor könyvével arra vállalkozik, hogy narratívájában a Dessewffyról összegyűjtött információk ne csupán a korábbiakhoz hasonló adalékként szerepeljenek, hanem Dessewffy különböző arcainak egymásra vetítésével kijelölje azt az eszmetörténeti pozíciót, ahonnan pályafutásának szerteágazó területei beláthatóvá válhatnak. Nem hagyományos életrajzi feldolgozást tart a kezében az olvasó. A kötet célja ugyanis nem az, hogy elejétől a végéig, minden részletében bemutassa Dessewffy József pályafutását, és nem is kívánja magasabb polcra helyezve átértékelni annak jelentőségét. Ehelyett olyan problémacentrikus nézőpontot érvényesít, amely által érthetőbbé válik a pedagógia, az érzékenység és a „társasság” diskurzusai által áthatott 18. századot követő néhány évtized számos kérdésköre.

A vizsgálat – a középpontjába állított szerző szerteágazó életgyakorlatainak és írásgyakorlatainak megfelelően – a legkülönfélébb témák széles repertoárját érinti: külön fejezet tárgyalja a nevelés, a „Bildung” kérdéseit, az utazási irodalom problémáit, az alkalmi költészetet, a naplóírói gyakorlatokat, valamint az olyan vitákat, mint a sajtószabadságról, a *Hitel*ről, a Conversations-lexikoni pöréről folytatott diskurzus. Ennek köszönhetően a könyvben olvasható elemzéseknek messzemenően nemcsak Dessewffyt illetően van relevanciája, hanem a korszakban jelenlévő gondolkodásmódok eszmetörténetére vonatkozóan is, s így például a Kazinczy- és a Széchenyi-kutatás élénk érdeklődésére is számot tarthatnak.

A szerző a felvilágosodás történetét nem egyetlen vezérfonalra kívánja felfűzni, hanem annak változatosságára és dinamizmusaira hívja fel a figyelmet, amelyek során a legkülönbözőbb, olykor egymást kizáró eszmei hatások érvényesülhetnek

egyidejűleg. Dessewffy életpályáján belül is az önellentmondásokra kíváncsi. Ez a szemléletmód azért is gyümölcsöző, mert felhívja a figyelmet arra, hogy a korábban a történelem/irodalom mellékszereplőinek tekintett alakok életútjának vizsgálata során nem egyszerűen a marginális pozícióba jutott személyek feledéstől való megmentése a cél és a tét. A kutató, aki ilyen figurát választ főhősének, nem csupán új forrásokat, szempontokat tár fel, hanem a tudományterületén korábban szépen megkonstruált narratívák paradox elemeivel is szembesül. Ezek lebontása és újragondolása pedig nem hagyhatja érintetlenül e narratívák kanonikus verzióit, a köztudatban rögzült nagyelbeszéléseket sem.

A társadalom-, a mikro-, az irodalom- és az eszmetörténet, valamint a kulturális antropológia elméleti megfontolásait és módszereit ötvöző kötet a *Ligatúra* könyvsorozatban, a Ráció Kiadó gondozásában jelent meg. Ezt a tényt különösen izgalmassá teszi, hogy ugyanebben a sorozatban Kazinczyról is megjelent egy monográfia Czifra Mariann tollából, amely a nyelvújítás irodalomtörténetben rögzült narratívájának létrejöttét elemzi.¹

Vaderna Gábor levéltári kutatásainak eredménye nem csak azért jelentős, mert mindmáig ismeretlen forrásokat tárt fel (például a *Hamvvévő* epigrammaciklust, amely Dessewffynek Széchenyi *Világ* című munkájára adott válasza volt), hanem azért is, mert olyan szempontokat és módszereket alkalmaz, amelyek lehetővé teszik a hatalmas forrásanyag invenciózus mozgatását. Azt, hogy a könyv egyrészt irodalom-, másrészt társadalomtörténeti beágyazottsággal bír, a szerző által korábban publikált tanulmányok megjelenési helye is jól mutatja, amely több esetben történészközönséget célzó folyóirat volt.² A tanulmányok összefüggérendszerre ritka kísérletre vall: egy főúr életgyakorlatainak és írásgyakorlatainak komplex, antropológiai elemzése bontakozik ki belőlük. Erre utal a kissé ironikus cím is: *Élet és irodalom*. Ezen a kapcsolaton a szerző társadalmi gyakorlatok és esztétikai vonatkozások összjátékát érti, azt kutatja, hogy mi játszódik le akkor, amikor „az Élet’ nyelve Könyvek’ nyelvévé válván” (idézet Kazinczytól), olyan antropológiai felfogás válik meghatározóvá, amely a kettőt egymástól elválaszthatatlanná teszi. A hagyományos felosztás „az élet nyelvét” a történettudomány, a „könyvek nyelvét” pedig az irodalomtudomány, az esztétika és az eszmetörténet illetékességi körébe utalja. Az új módszertani javaslatoknak, az interdiszciplináris szemléletmódnak, az utóbbi évtizedekben a történettudományon belül végbement különböző fordulatoknak (kulturális, nyelvi), és a társadalomtörténeti szempontú megközelítések előtérbe kerülésének köszönhetően azonban egyre több a határátlépés. Vaderna Gábor kötete nem csak elköveti ezt a határátlépést,

¹ Czifra Mariann 2013: *Kazinczy Ferenc és az ortológusok. Arnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*. Budapest.

² Vaderna Gábor 2009: Nevelés és Bildung. A Dessewffy család és a gyermeknevelés a 19. század első felében. *Sic Itur Ad Astra* (20.) 59. 117–148; Vaderna Gábor 2010: A Hamvvévő filozófiája. A Hittel-vita eszmetörténeti helyéhez. *Századvég* (15.) 55. 43–81; Vaderna Gábor 2011: A nagy másik: gróf Dessewffy József. Egy életpálya kutatási lehetőségei. *Korall* (12.) 44. 102–122; Vaderna Gábor 2011: Napló és esemény. Gróf Dessewffy József: Testi, erkölcsi és társalkodási élet Pesten 1828. *Történelmi Szemle* (53.) 4. 569–589.

hanem elsődleges célja annak felderítése, milyen kapcsolat áll fenn az „élet nyelve” és a „könyvek nyelve” között, amennyiben meg lehet ezeket különböztetni.

A társadalmi gyakorlatként értett irodalom elmélete igen erőteljesen kötődik az antropológiai felfogáshoz, miszerint az „élet nyelve” a „könyvek nyelvéné” válik, és viszont. Konkrét és korrekt magyarázatokat, illetve példákat kapunk arra, mit jelent az *irodalom társadalmi használata* a könyvben, ami mind alcímében, mind zárófejezetében megjelenik: a „*common sense*” dominanciájáról van szó, aminek révén a mindennapi élet eseményei az irodalomba, a könyvekből feltárható hagyományok és szokások pedig a mindennapi élet társadalmi cselekvéseinek gyakorlataiba fordulnak át. Az esztétikai szép által befolyásolt társadalmi gyakorlatok vizsgálata különösen a 18–19. század fordulójának főúri művelődését érintő kutatások számára lehet inspiráló, mivel ezekben az évtizedekben több főúri csoportosulás is kísérletet tett arra, hogy modernizálja a mecenatúrára és a rendi hagyományokra épülő művelődés- és nyilvánosság szerkezetet. A könyv tehát nem politikatörténeti szempontból kívánja meghatározni Dessewffynek a korszakban betöltött helyét és szerepét, költeményeinek feltárása során sem egy elfeledett, nagy költőt keres. A szövegek által egy főúr életmódjának, gondolkodásmódjának, mindennapjainak meghatározó elemeit, a korszak eszmei áramlataival való összefüggéseit próbálja feltárni. Ha csak a tartalomjegyzékbe pillant bele az olvasó, felvetődhet benne a kérdés, miért tartalmaz egy Dessewffy Józsefről szóló monográfia olyan fejezeteket, amelyek Kisfaludy Sándor, vagy éppen Csokonai Vitéz Mihály költészetéről folytatott vitákról szólnak? És egyáltalán miért éppen Dessewffy lett e monográfia – a szerző kedvenc szavával élve – főhőse? Ennek oka a fentebb kifejtett szempontokon túl a forrásanyagban rejlik, hiszen ahogyan a szerző többször utal rá, Dessewffy pályájának hossza több történelmi és irodalomtörténeti korszakot keresztez, amelyek között fennáll a folytonosság és a töréspontok problémája. A könyv ezeket nem egységesíteni akarja, hanem éppen a különböző hagyományok érdekes keresztmetszetét kívánja nyújtani, az érzékenység és a felvilágosult konzervativizmus diskurzusait a mindennapok társadalmi gyakorlatainak figyelembevételével elemzve.

A bevezetést követően a könyv öt fejezetre, ezen belül pedig számos alfejezetre bomlik. Ezek a blokkok a nyilvánosság fogalma köré szerveződnek, külön tárgyalják a családi, a baráti, az irodalmi és az intézményesülő nyilvánosság problémáit. A szerző felhívja arra a figyelmet, hogy a szociális és az intim szféra szétválása, a sokat kritizált habermasi modell által leírt folyamatok, amelyek Nyugaton a polgárságot, a polgári nyilvánosság szerkezetén belül működő családmoddelt, Magyarországon inkább az arisztokrácia körét jellemezték. Emellett nálunk a kéziratossá nyilvánosság jelenléte is jóval számottevőbb, mint ahogyan a habermasi modell alapján valószínűsíthető lenne. A Dessewffy-gyermekek neveltetésének folyamatát alapvetően meghatározza, hogy beleszülettek egy irodalmi, politikai kapcsolati hálóba, és e viszonyrendszer keretein belül és hagyományait követve szocializálódtak. Dessewffy családjának esztétikai életvitele sok mindenben megmutatkozik: már a névadás jelzi, milyen példákat

szántak a gyermekeknek. A *Nevelés és Bildung* fejezetben leírt imitációs névadási technikák külön névtörténeti kutatás kiindulópontjaként is szolgálhatnak. Dessewffy József gyermekeit Virginiának, Aurélnak, Marcellnek és Emilnek nevezte el. A választás egyik esetben sem véletlen: Emil Rousseau Emiljére, Aurél Marcus Aureliusra utal, aki a közösségi és magánérdekeket összeegyeztetni képes ember ideáljaként jelenik meg ebben a gesztusban. Marcell feltehetően a görögös műveltséget nagyra tartó politikai tehetség, a korán elhunyt Marcus Claudius Marcellusról kapta nevét. Virginia neve kétféleképp is magyarázható: egyrészt utalhat egy római mondára, amelyben Virginiát apja öli meg, miután meg akarták becsteleníteni, másrészt egy Rousseau-követő regényre, amelyben a szerző a természeti ember erényességét állítja szembe a civilizáció romlottságával. Ez a névadási gyakorlat nem számított egyedülállónak a korban, hasonlóan antikizáló szempontok szerint nevezte el gyermekeit például Kazinczy Ferenc is, aki egyik leányát Iphigeniának, vagy Ráth Mátyás, aki fiát Sokratesnek hívta. Dessewffy Virginia gyermekkorától kezdve jó barátságban volt Kazinczy Zseninek becézett leányával, Eugéniával, akiről Czifra Mariann nemrégiben publikált tanulmányt.³ A két család gyermeknevelési elveinek összevetése nem érdektelen, hiszen mindkét családfő tisztában lehetett azzal, hogy a gyermekek egyik legnagyobb öröksége egy biztonságot nyújtó szociális hálóba való beilleszkedés lehetősége lesz, a másik pedig az a nevelés, képzés, amiben általuk részesülnek.

Virginiával kapcsolatban kultúrapártolói tevékenysége mellett külön érdekesség, hogy az 1830-as években az akadémiai felhívásra több kötetnyi népdalt gyűjtött össze, 1844-ben pedig egy régi, ma Virginia-kódexnek nevezett korai nyelvemléket küldött be az Akadémiának. Igazi csemege lehetne a közköltészeti kutatások oldaláról annak vizsgálata, milyen dalszövegeket másolt le füzeteibe ez a klasszikus műveltségű, érzékeny grófkisasszony, Virginia oldaláról nézve pedig az, hogy milyen hatásokra, milyen motivációból érdeklődött a népdalok iránt.

Dessewffyéknél a reprezentatív nyilvánosság hagyományos formái (főúri magánszínházak pedagógiai használata, peregrinációs instrukciók) keverednek a modern pedagógiai elvekkel. A sztoikus nevelés, a „túltságok”, a szenvedélyek kerülése, a mértékre törekvés az antik műveltséggel, Locke, Rousseau és Kant hatásával karöltve fontos számukra. A szenvedélyek negatív megítélése szintén nem ritkaság a korban, többek között Károlyi György titkára, Bártfay László is hosszasan foglalkozik naplójában a szenvedelem – szenvedély, valamint az önmegtágadás – önuralom fogalmával, a féktelenségek és túlzások elkerülésének lehetőségeivel.⁴ A különböző családokban megfigyelhető nevelési elvek vizsgálata ily módon összekapcsolható az érzékenységtudományokkal, különösen a szenvedélyelméletek kutatásával. Szintén ezekhez köthető a baráti nyilvánossággal foglalkozó fejezet, amely Kazinczy és Dessewffy több évtizedes kapcsolatát vizs-

³ Czifra Mariann 2013: Zseni a panteon kertjében – Kazinczy Eugénia pályája. *Századvég* (18.) 68. 59–100.

⁴ Vö. Kalla Zsuzsa 2010: „Mivé egykor talán lehetni álmodoztam.” A naplók és Bártfay. In: Kalla Zsuzsa (szerk.): *Bártfay László naplói*. Budapest, 498–505.

gálja az érzékeny barátságról való diskurzusok elemzése által. A sztoikus felfogás szerint a boldogsághoz a társas kapcsolatokon keresztül vezet az út, ennek következtében ez a modell igen érzékeny egyensúlyi helyzetben képzeli el a barátságot, amelynek jellegzetessége, hogy nem a másikkal való feltétlen egyetértésre épül, hanem a mások érzelmeire való fogékonyságra, így lehetővé teszi a nézeteltéréseket, anélkül, hogy a szakítás komoly lehetősége felmerülne. A Kisfaludy és Csokonai költészetéről folytatott vitákat elemző két alfejezet azt mutatja meg, milyen ízléskülönbségek álltak fenn Kazinczy és Dessewffy között, miközben látszólag egyetértettek egymással. Az egyik legmarkánsabb nézeteltérés a kritikaírás funkcióját illetően alakult ki közöttük, amelyben Dessewffy – barátjával ellentétben – nem az elvont szépség számonkérését kereste, hanem a társalgás egyik lehetőségét, amelynek során csiszolódik az ízlés.

Az irodalmi nyilvánosság problémáit tárgyaló negyedik fejezet szintén két alfejezetre bomlik: az egyik Dessewffy *Bártfai levelek* című írásának, a másik alkalmi költészetének eszmetörténeti analízisét tűzi ki célul. Az előbbi elemzése inspiráló lehet az utazási irodalom, az útleírások kutatói számára, nem csak azért, mert egy manapság divatos kutatási témához, a fürdők világához kötődik, hanem azért is, mert a nemzetközi és hazai tendenciák áttekintése során finom megfigyeléseket tesz a műfajra vonatkozóan. A *Bártfai levelek* esetében érdekes kérdéseket vet fel a fikcionalitás problémája, hiszen a szöveg regényként és úti leveleként is olvasható. Emellett más kontextusban mutatja meg a saját-idegen szembeállítást is, amit Michael Harbsmeier az útleírások szemantikája lényegi jellemzőjeként tart számon,⁵ hiszen Dessewffy nem első alkalommal fürdőzött Bártfán, hanem már évek óta járt oda, számára tehát maga az utazás nem az idegennel való találkozás volt. Ez esetben az adott környezet sajátként való felfedezése és bemutatása olyan virtuális utazásra invitálja az olvasót, amely segít sajátta tenni valamit, ami már eleve az övé – ez a folyamat pedig a kulturális örökséggel foglalkozó szakembereket is érdekelheti.

Az autobiográfiákkal foglalkozó kutatók számára kiemelten hasznos lehet az ötödik fejezet első alfejezete, amely azt vizsgálja, hogy a különböző naplók és memoárok miképpen hozzák létre egy esemény-összefüggés képzetét, s az így létrehozott elbeszélések milyen narratív technikával biztosítják az esemény egységét. A szerző azokhoz a módszertani javaslatokhoz csatlakozik, amelyek a naplót nem pszichológizáló célzattal, lélektani dokumentumokként olvassák, hanem a szöveg társadalmi használatának kérdéseire keresik a választ. Az ilyen szemléletmódból kiinduló kutatások során az egyik központi kérdés az lehetne, hogy az írásgyakorlat milyen mértékben válik életgyakorlattá. Ugyanakkor ennek meghatározását nehezíti az, hogy nincs pontos képünk arról, mennyiben volt általános szokás a 18–19. századi arisztokrácia körében a naplóírás, amely a szerző értelmezésében a különböző nyilvánosságformák kereszteződéseként érthető meg:

⁵ Harbsmeier, Michael 2006: Az útleírások mint a mentalitástörténet forrásai. Gondolatok a kora újkori német útleírások történeti-antropológiai elemzése kapcsán. *Korall* (7.) 26. 25–53.

egyfelől a társadalmi gyakorlatok személyes átélésének, másfelől a privát én írás-gyakorlatának, önelemzésének a dokumentuma. Ha Dessewffy versírói praxisát hasonlóképp privát írásgyakorlatnak tekintjük, akkor lesz feltűnő, hogy az átesztétizált élet ebben az esetben sem válik el a társadalmi környezettől: a barokk poétikai hagyományokat követő versek az arisztokraták mindennapi életének reprezentatív eseményeiről szólnak, ehhez igazítva az alkalmi költészet műfajait.

A főúri életgyakorlatok és írásgyakorlatok együttes elemzése során Vaderna Gábor olyan kérdésfeltevéseket fogalmazott meg, amelyek mentén folytatni lehet és érdemes ezt az izgalmas szempontrendszerrel élő kutatási irányvonalat. Az utóbbi években feltűntek hasonló érdekltségű kísérletek, mint például a Gyulay Lajos naplóit kiadó grandiózus vállalkozás,⁶ valamint a Wesselényi Miklós szépírói munkásságával is foglalkozó Dávid Gábor Csaba 2013-ban, az *Irodalomtörténeti füzetek* sorozatban megjelent kötete,⁷ amely függelékében a műveket is közli, azonban még most is alakulóban van azon problémakörök kirajzolódása, amelyek mentén célszerű megközelíteni a főúri írásgyakorlatokat. Vaderna Gábor könyve nemcsak ehhez járul hozzá, hanem az irodalomtörténet és a társadalomtörténet metszéspontjait kereső kutatások módszertani kérdéseire is. Ezek közös vonása, hogy nem az értékelő típusú irodalomtörténet-írás hagyományaihoz kapcsolódnak, nem esztétikai érdekltségűek és nem kanonikus érvelésűek, törekvéseik között pedig fontos helyen szerepel a nem professzionális szövegek bevonása az irodalomtörténeti érdeklődés homlokterébe.

Vaderna Gábor megközelítésmódjának sajátossága, hogy komplex kérdésfeltevéseinek és sokrétű módszertani repertoárjának köszönhetően egyszerre társadalomtörténeti és esztétikai érdekltségű, anélkül, hogy kanonizáló gesztusokkal élne. Ezáltal az interdiszciplináris törekvéseket támogató *Ligatúra* könyvsorozat tipikus és egyben különleges darabjának tekinthető.

Gyimesi Emese

⁶ Gyulay Lajos naplóinak bővülő anyagához lásd a kiadási projekt honlapját: <http://gyulaynaplok.hu/naplokotetek.php>; illetve Hász-Fehér Katalin bevezetőjét a gyűjteményhez: Hász-Fehér Katalin 2008: Gyulay Lajos naplókönyvei. In: Gyulay Lajos: *Lotty! – Fanny! 1867. január 21. – 1867. március 3.* (S. a. r.: Labádi Gergely.) Szeged, 5–20.

⁷ Dávid Gábor Csaba 2013: „*Célunk tökéletesedésünk*” *A nemzetnevelő Wesselényi Miklós.* Budapest.